

DOI 10.31558/2307-2318.2023.2.3

УДК 339.5

JEL N70, P28, Q41, O13

Савченко М. В.

д.е.н., професор, завідувач кафедри міжнародних економічних відносин,
Донецький національний університет імені Василя Стуса
ORCID: 0000-0002-9063-3551
m_savchenko@donnu.edu.ua

Біла І.В.

контент-менеджер
МКП-ІТА «ВІТА»
ORCID: 0000-0002-6969-7702
megairchuk@gmail.com

РОЗВИТОК СВІТОВОГО РИНКУ НАФТИ ТА НАФТОПРОДУКТІВ В УМОВАХ ВІЙСЬКОВОЇ АГРЕСІЇ РОСІЇ ПРОТИ УКРАЇНИ

В статті розглянуто економічні наслідки російського вторгнення в Україну, досліджуючи обсяги світової торгівлі та ціни на нафтопродукти. Проаналізовано тенденції розвитку та умови торгівлі, динаміку світової ціни на нафту. Надано прогностичні оцінки розвитку світового ринку нафтопродуктів.

Виокремлено проблеми та перспективи формування світового ринку нафтопродуктів. Обґрунтовано, що війна, яку росія розв'язала проти України, має глобальні наслідки для національних економік країн світу. Серед наслідків, які найбільше відчувають європейці, є зростання цін на енергоносії.

Визначено, що протягом багатьох років росія була найбільшим постачальником вугілля, нафти та газу в Європу. Авторами встановлено, що війна призвела до зростання цін, оскільки росія припинила постачання газу деяким державам-членам, що змусило Європу шукати резерви і змусило європейців платити більше за бензин і опалення домогосподарств. Високі ціни на енергоносії також є викликом для промисловості, яка споживає великі обсяги російського газу.

Російське вторгнення в Україну стало серйозним потрясінням для товарних ринків. Ринок нафти та нафторесурсів не став винятком. Ціни різко зросли на всі енергетичні товари та деякі продовольчі товари. Це, у свою чергу, викликало занепокоєння щодо енергетичної та продовольчої безпеки.

У відповідь на підвищення цін політики часто намагаються полегшити потреби споживачів через субсидії чи зниження податків; однак, як правило, це неефективні засоби правового захисту та можуть посилити дефіцит поставок. Минулі шоки цін на сировинні товари спричинили реакцію політики та ринку, що призвело до збільшення джерел постачання та, у випадку шоків цін на нафту, до більшої ефективності споживання та відходу від нафти. Згодом недавній стрибок цін, швидше за все, знову стимулюватиме більш ефективне споживання енергії та швидший відхід від викопного палива, особливо якщо його підтримають відповідні політичні заходи.

Ключові слова: ринок нафти та нафтопродуктів, світові тенденції, війна, імпорт, експорт, ОПЕК.

Рис. – 4, літ. – 10.

M. Savchenko

Doctor of Economic Sciences, Professor,
Head of the Department of International Economic Relations
Vasyl` Stus Donetsk National University
ORCID: 0000-0002-9063-3551
m_savchenko@donnu.edu.ua

I. Bila

Content manager
CUC-IT «VITA»
ORCID: 0000-0002-6969-7702
megairchuk@gmail.com

DEVELOPMENT OF THE WORLD MARKET OF OIL AND PETROLEUM PRODUCTS IN THE CONDITIONS MILITARY AGGRESSIONS OF RUSSIA AGAINST UKRAINE

This article examines the economic consequences of the Russian invasion of Ukraine, examining the volume of world trade and the prices of petroleum products. The development trends and conditions of trade, the dynamics of the world oil price are analyzed. Prognostic assessments of the development of the world market of petroleum products are provided.

The problems and prospects of the formation of the world market of petroleum products are highlighted. It is well-founded that the war that Russia launched against Ukraine has global consequences for the national economies of the countries of the world. Among the consequences that Europeans feel the most is the rise in energy prices.

It was determined that for many years Russia was the largest supplier of coal, oil and gas to Europe. The authors found that the war caused prices to rise as Russia cut gas supplies to some member states, forcing Europe to look for reserves and forcing Europeans to pay more for gasoline and household heating. High energy prices are also a challenge for industry, which consumes large volumes of Russian gas.

The Russian invasion of Ukraine was a serious shock to commodity markets. The market of oil and oil resources was no exception. Prices have risen sharply for all energy products and some food products. This, in turn, has raised concerns about energy and food security.

In response to price increases, politicians often try to ease consumer needs through subsidies or tax cuts; however, these are generally ineffective remedies and may exacerbate supply shortages. Past commodity price shocks have produced policy and market responses that have led to increased sources of supply and, in the case of oil price shocks, to greater efficiency in consumption and diversion from oil. Over time, the recent surge in prices is likely to once again stimulate more efficient energy use and a faster transition away from fossil fuels, especially if supported by appropriate policy measures.

Key words: market of oil and oil products, world trends, war, import, export, OPEC.

Fig. – 4, ref. – 10.

Постановка проблеми. Нафта та її продукція відіграють провідну роль у розвитку світової економіки. Починаючи з 1970-х років, коли нафта стала домінуючою енергетичною та стратегічною сировиною, ситуація на ринку нафти та нафтопродуктів була в центрі світової економіки та політики. Саме на цьому ринку у всьому його різноманітті та суперечностях є слабкі та сильні сторони світової економіки в цілому та результати окремих учасників. Ринок нафти - це ринок, на якому пов'язані інтереси багатьох країн.

Зважаючи на цінність нафтопродуктів у формуванні вартості кінцевих товарів виробничого і побутового використання, підтримці багатьох потреб функціонування

суспільства та забезпечення енергетичної безпеки держави, дослідження розвитку світового ринку нафти та нафтопродуктів в умовах військової агресії росії проти України є актуальним.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Питаннями розробки теоретичних та практичних аспектів організації, функціонування та регулювання ринку нафти займалися відомі вчені, такі як: Л.Ю. Гальчинський, І.А. Веремєнко [1], О. І. Когут [2], Р. З. Подолець [3], З. О. Луцишин [4] та ін. Однак попри наявне вагоме наукове доробку щодо енергетичної безпеки та розвитку енергетичних ринків, слід зазначити, що ринок нафти залишається малодослідженим об'єктом для вітчизняної науки у контексті нових викликів, яким стала військова агресія росії проти України.

Метою дослідження є здійснення аналізу сучасного стану світового ринку нафти і нафтопродуктів та визначення проблем та перспектив його розвитку в умовах військової агресії росії проти України.

Викладення основного матеріалу. Вторгнення росії в Україну у 2022 р. призвело до того, що ціна на нафту злетіла до понад 110 дол. за барель. Нафта є третім найбільшим експортним продуктом у світі за доходами, тому війна не могла не вплинути на неї. Історично Саудівська Аравія була лідером у світі за річним експортом нафти, але це змінилося в 2019 р., коли Об'єднані Арабські Емірати випередили її як найбільшого світового експортера нафти (рис. 1). У 2020 р. перше місце повернула Саудівська Аравія [5]. Сполучені Штати також збільшили свою частку світового експорту нафти, склавши 8,17% експорту в 2020 р. проти 5,71% у 2019 р.

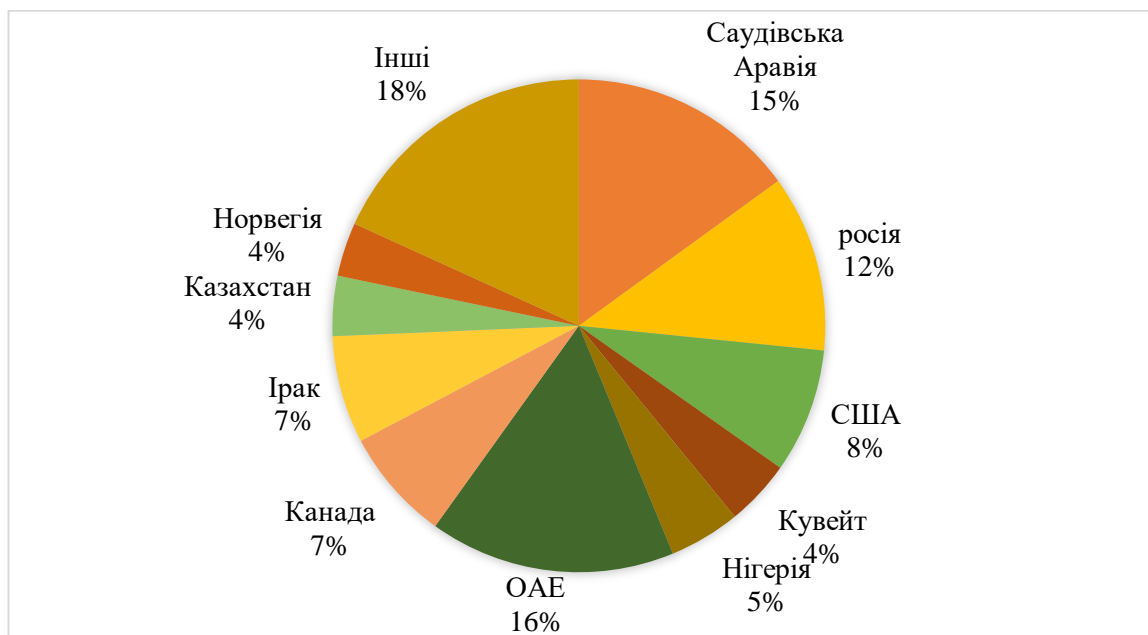

Рис. 1. Головні експортери нафти у світі від загального обсягу експорту у 2022 р.

Джерело: побудовано авторами на основі [6]

Майже рік активних бойових дій в Україні знадобився європейським країнам, щоб максимально обмежити російський експорт нафтопродуктів. Спочатку під санкції потрапила сира нафта, але 5 лютого настала черга нафтопродуктів. Це одна з головних статей доходів бюджету РФ для фінансування війни проти українців. Ембарго не позбавить країну-агресора всіх надходжень від нафтопродуктів, але істотно їх зменшить. Ця тенденція збережеться і в майбутньому. Рада ЄС ухвалила рішення про заборону імпорту російської нафти та нафтопродуктів у червні 2022 р., але воно набуло чинності не відразу. Санкції щодо нафти, відкладені на шість місяців, набудуть чинності не раніше 5

грудня 2022 р., а санкції щодо палива – 5 лютого 2023 р. Цей час дався країнам ЄС для пошуку інших постачальників.

У десятку країн світу, які видобувають найбільше нафти, входять США, Саудівська Аравія, росія, Канада, Китай, Ірак, Іран, Об'єднані Арабські Емірати (ОАЕ), Бразилія та Кувейт (рис. 2). Сполучені Штати є найбільшим виробником нафти у світі з видобутком 17,9 млн барелів на день, за ними слідує Саудівська Аравія з 10,8 мільйона барелів на день, росія є третім за величиною виробником нафти з 10,7 млн барелів на день, а Канада посідає четверте місце з 5,4 млн барелів на день [7].

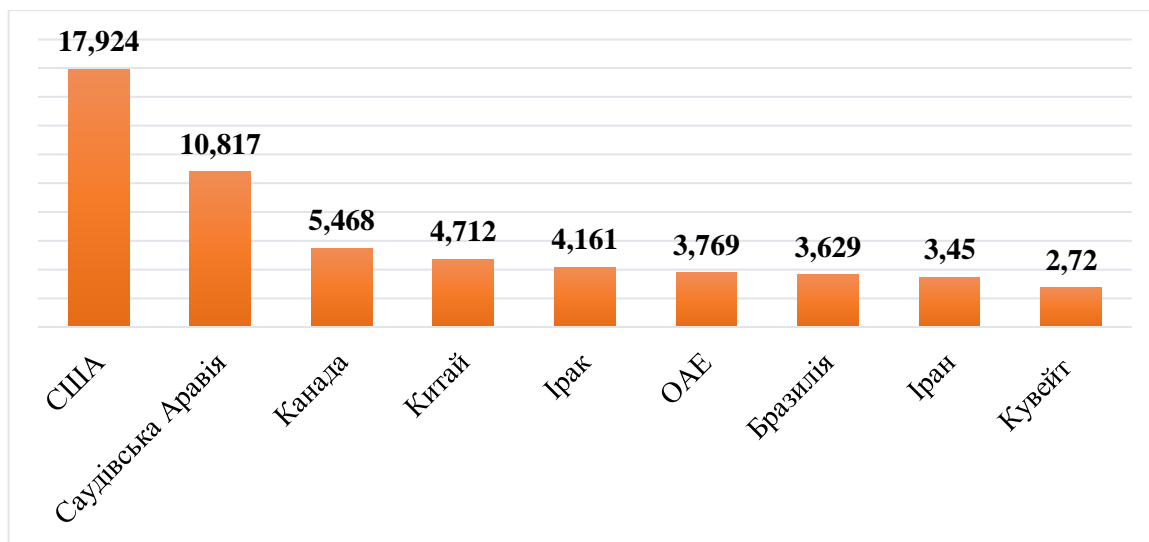

Рис. 2. Видобуток нафти по країнах світу у 2022 р., млн барелів на добу

Джерело: побудовано авторами на основі [6]

Китай посідає п'яте місце з видобутком 4,7 мільйона барелів на день, за ним йде Ірак з 4,1 млн барелів на день, тоді як ОАЕ займають сьоме місце серед країн, які видобувають найбільше нафти, з 3,7 млн барелів на день. Бразилія є восьмим за величиною виробником нафти у світі з видобутком 3,6 мільйона барелів на день, тоді як Іран посідає дев'яте місце з видобутком 3,4 млн барелів на день. Кувейт завершує першу десятку країн, які видобувають найбільше нафти, з видобутком 2,7 млн барелів на день.

До війни росія забезпечувала близько 40% імпорту нафтопродуктів у Євросоюзі. Також заборонено ввозити морем дизель, бензин, авіаційний газ (авіаційне паливо), мазут та інші нафтопродукти. Заборона поки не поширюється на всі країни ЄС. Тимчасовий виняток для тих, хто не може швидко знайти альтернативні російські джерела для імпорту російського дизельного палива та газойлю (присадки до дизеля) до кінця 2023 р. Постачання нафтопродуктів у треті країни не заборонені, але для них теж є обмеження: «стеля» цін. Рада ЄС встановлює максимальну ціну на російські нафтопродукти. Якщо треті країни купують їх за вищою ціною, то вони не можуть користуватися європейськими танкерами, отримувати фінансування таких угод та страхувати вантаж.

«Стелю» цін в ЄС затвердили нещодавно, гранична ціна 45 дол. за барель встановлена на нафтопродукти, що торгуються зі знижкою до сирової нафти. До цієї категорії належить, наприклад, мазут. Друга гранична ціна становить 100 дол. Барель – відноситься до високоочищених нафтопродуктів, які продаються з надбавкою. У цю групу входять бензин і дизель.

«Стеля» дозволяє росіянам вільно продавати свої нафтопродукти в треті країни за умови, що ціна на них не перевищує встановленого ліміту: 100 дол. Авіаційний бензин і дизельне паливо коштують 45 дол. за барель. Бочка - мазут. Приклад: у міжнародних транзакціях барель дизеля, що постачався до ЄС до заборони, коштував 100-120 євро або 107-129 дол. США. Санкції проти росіян можуть бути жорсткішими, вважають учасники

ринку. Однак кажуть, що пом'якшення є вимушеним: союзники побоюються різкого зростання цін через великі втрати російського експорту. Отже, РФ продовжить отримувати нафтогазові доходи, але в довгостроковій перспективі вони будуть падати [7].

1 травня 2023 року ціна на нафту марки Brent становила 79,31 дол. США за барель проти 75,66 дол. США за нафту марки WTI і 80,03 дол. США за барель кошика ОПЕК (рис. 3). Європейська нафта Brent, американська нафта WTI і кошик ОПЕК є трьома найважливішими орієнтирами, які трейдери використовують як орієнтир для цін на нафту та бензин. У березні 2022 р. внаслідок російсько-української війни ціни на нафту злетіли до максимумів, яких не було з 2008 р. Зменшення, яке спостерігається з серпня, відображає невизначеність ринку через глобальну рецесію, що насувається.

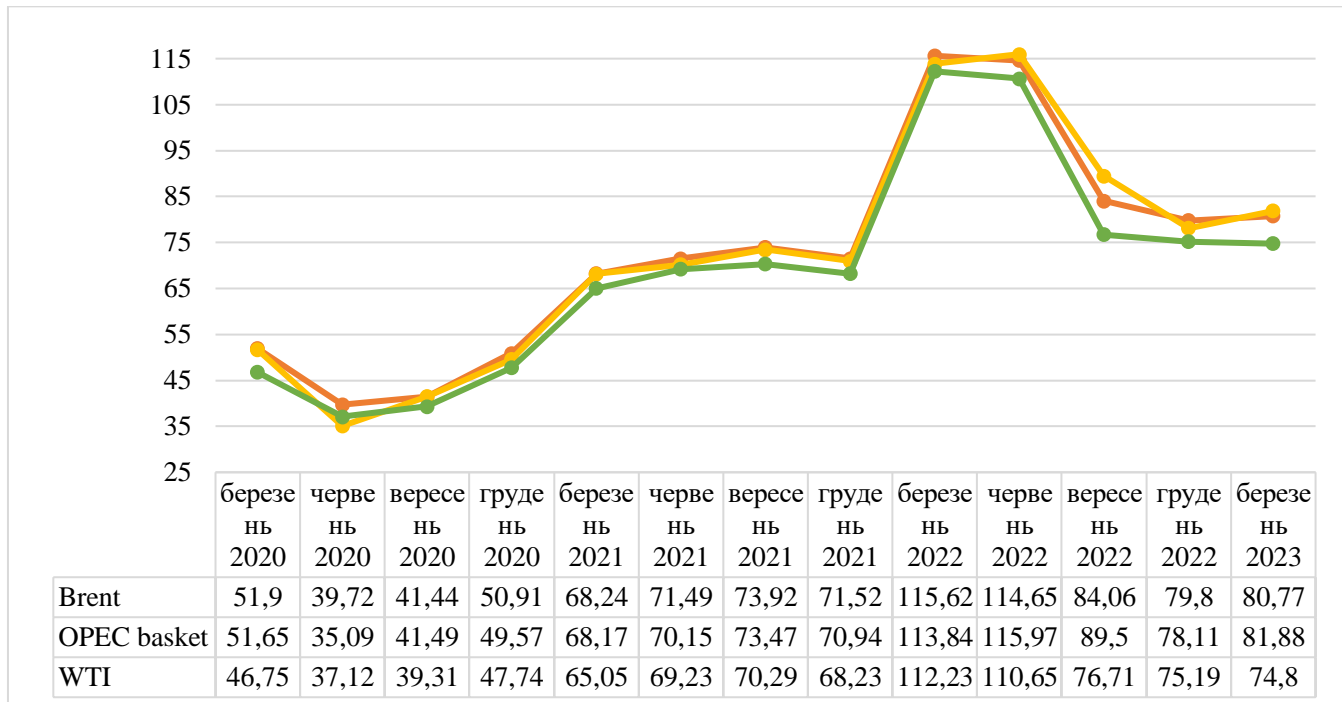

Рис. 3. Ціна нафти Brent, кошика ОПЕК і сирої нафти WTI у 2020-2023 рр., дол. за барель

Джерело: побудовано авторами на основі [9]

У 2020 році пандемія коронавірусу призвела до значного падіння цін на сирину нафту, оскільки попит на нафту різко впав після карантину та обмежень на подорожі. Початкові прогнози та невизначеність щодо перебігу пандемії спричинили розбіжності між двома найбільшими виробниками нафти, Росією та Саудівською Аравією, на початку березня. Двосторонні переговори між світовими виробниками нафти завершилися домовленістю 13 квітня з обіцянками скоротити видобуток нафти та зростанням надії, що це може допомогти стабілізувати ціни на нафту в найближчі тижні. Однак у зв'язку зі швидким заповненням сховищ і нафтових танкерів вирости побоювання щодо того, де зберігати надлишок нафти, що призвело до того, що базові ціни в період з 20 квітня по 22 квітня 2020 року досягли рекордно негативного значення [9].

За оцінками Міжнародного енергетичного агентства, до 2030 року через ембарго РФ втратить близько 1 трлн дол. Частка експортної виручки, як і частка Росії на світовому енергетичному ринку, впаде з 20% до 13%. Час, який європейські гравці ринку отримали на підготовку до запровадження ембарго, не пройшов дарма. Трейдери переорієнтували поставки та робили запаси, у тому числі купуючи російські нафтопродукти з великим дисконтом. Як результат – за січень ціни на бензин у гурті знизилися на 1,25 грн за літр, на дизпаливе – на 1 грн за літр.

Напередодні введення ембарго і після початку дії обмежень точилися дискусії, що російський експорт не зупиняється і це начебто свідчить, що санкції не працюють. Це не зовсім так, адже мета цих санкцій – не придушити російський експорт, а позбавити його прибутку. Якщо потік нафти і нафтопродуктів зупиниться, то виникне дефіцит, ціни зростуть і Росія заробить ті ж гроші, але вже на зменшеному експорті. До ембарго російські нафтопродукти в січні можна було купити зі знижкою 100-130 дол. за тонну. Це наслідок того, що їм нікуди подіти ресурси. Ніхто не збирається продавати продукт зі знижкою в 100 доларів або масло зі знижкою в 20-30 дол., якщо його можна продати на інших ринках за вищою ціною. Встановлені обмеження вдарили по економіці Росії, але принаймні не в короткостроковій перспективі. Ми можемо говорити про низьку рентабельність і те, що інвестиції в буріння і видобуток різко впадуть. Але стверджувати, що одразу після введення санкцій у РФ закінчатся гроші на війну, неправильно.

Це поступовий процес. На даному етапі ми побачили, що Росія втрачає гроші, а в майбутньому ці втрати будуть тільки зростати. Хорошим прикладом впливу санкцій є те, що на початку 2023 р. доходи Росії від експорту нафти і газу впали до найнижчого рівня з 2020 р. Лише в січні Кремль недорахувався 8 млрд. дол, це змушує росіян фінансувати дефіцит бюджету за рахунок міжнародних резервів. Основні гравці ринку бензину та дизеля мали продажі щонайменше місяць.

Перед запровадженням ембарго, у січні, російські нафтопродукти можна було купити з дисконтом мінус 100-130 дол. за тонну. Це результат того, що їм не було куди дівати ресурс. Ніхто не продає продукт з дисконтом 100 доларів чи нафту з дисконтом 20-30 дол., якщо він може реалізувати це на інші ринки за вищою ціною. При цьому поточні постачання перевищують потреби. З огляду на атаки росіян на нафтобази в перші місяці війни запаси створюються в невеликих обсягах та в різних місцях, у тому числі за межами України [8].

Високі ціни на енергоносії сприяють збільшенню вартості практично всіх товарів і послуг, що ще більше сприяє інфляційним очікуванням. Європа, схоже, переосмислює свою залежність від імпортного палива. Можна спостерігати переродження значення атомної енергії та вугілля разом із прискоренням інвестицій у відновлювану енергетику з метою заміни газу та вугілля, імпортованих у великих кількостях з Росії. Німеччина вже розглядає можливість продовження терміну служби своїх атомних станцій і зміни тенденції поступового припинення видобутку вугілля. Інші країни можуть наслідувати цей приклад.

Світовий видобуток нафти повільно зростає щороку (рис. 4). У 2021 р. світовий видобуток сирої нафти становив приблизно 4,2 млрд метричних тон. Цей показник досяг піку в 2018 р., коли видобуток нафти в усьому світі майже досяг 4,5 млрд метричних тон. В 2020 р. видобуток різко впав через пандемію, але наступного року почав знову зростати.

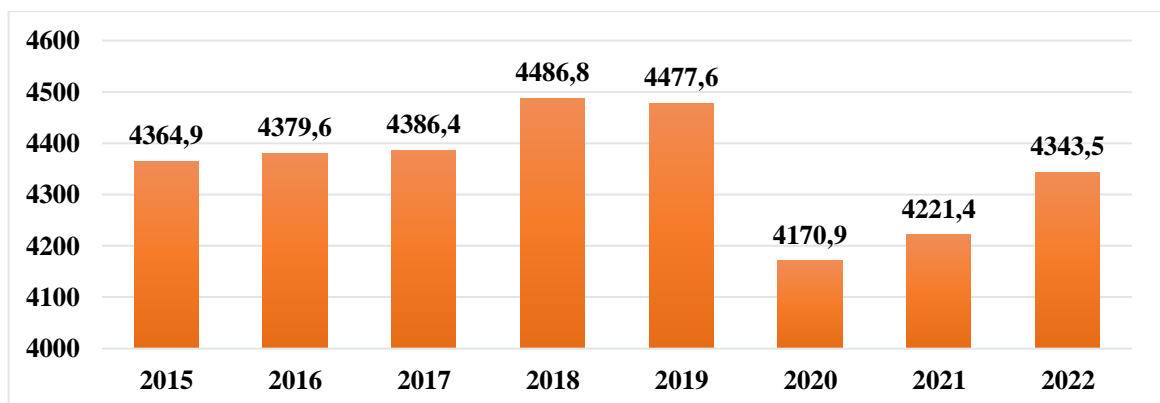

Рис. 4. Видобуток нафти в усьому світі за 2015-2022 рр., млн тон

Джерело: побудовано авторами на основі [6]

Високі ціни на нафту покращують становище таких альтернатив, як електричні або водневі транспортні засоби. Однак досягнення суттєвих змін займе роки, якщо не десятиліття. Наприклад, у Норвегії, де 65% усіх транспортних засобів, проданих у 2021 р., були електричними, попит на нафту впав менше ніж на 10% з 2013 р. [9].

За перші 100 днів вторгнення імпорту газу з Росії в ЄС впав на 23%. Імпорт зріс до найвищого рівня у 2022 р. за перші два тижні, але потім впав на 30% порівняно з травнем 2021 р. Імпорт російського газу до Німеччини впав на 31%, а до Польщі та Литви – на 70%. Тим не менш, доходи Газпрому від високих цін все ще вдвічі більші, ніж рік тому. Припинення поставок природного газу до Польщі, Болгарії та Фінляндії. Австрія та Болгарія імпортували більше, ніж у попередні роки, а Чехія та Данія відновили імпорту. Напередодні вторгнення «Газпром» свідомо обмежив продажі газу. В результаті імпорту російського газу впав нижче найнижчого рівня 2015-2020 рр. Після вторгнення імпорту різко зріс до рівня минулого року, оскільки покупці газу прагнули забезпечити постачання, а високі ціни на газ зробили його економічно привабливим. Після початкового стрибка імпорту стабільно впав, в основному замінений природним газом.

Вплив санкцій буде значним, незважаючи на пом'якшення, обумовлене поточними високими цінами. Експорт нафти до Європейського Союзу у 2021 р. склав 50 млрд євро, що означає середню ціну в 70 доларів США за барель, відповідно до середньої ціни Brent на 2021 рік. Середня ціна нафти Brent у травні 2022 р. становила 113,34 дол. США. Якщо припустити, що поточна ціна залишиться на цих високих рівнях, а дисконт Ural до Brent залишається на рівні 35 дол. США за барель, російська нафта, що постачається до чотирьох країн-винятків, переважно через нафтопровод «Дружба», становитиме приблизно 14,2 млрд євро, що становить трохи більше чверті вартості нафти, поставленої в ЄС у 2021 р. Якщо ціни знизяться з поточних рівнів, то відповідно, кінцева сума теж має зменшитися. Продаж нафти росії на інші ринки, наприклад, до Азії є ускладненим через санкції, які стосуються сектору страхування, які нещодавно оголосили ЄС та Велика Британія. Ці країни домовилися про заборону на страхування суден, що перевозять російську нафту. Таким чином, російська нафта фактично стала незастрахованою на ключовому страховому ринку Лондона Lloyd, що значно зменшить російські можливості з експорту нафти [10].

Висновки. Війна в Україні завдала серйозного зрушення на ринок нафтопродуктів. це шок на додачу до пов'язаних з пандемією збоїв у ланцюжках поставок і більшого, ніж очікувалося, відновлення попиту. Санкції проти росії – це не спринт, а марафон. У короткостроковій перспективі ефект від них інколи може вважатися незначним, проте в середньостроковій та довгостроковій вони матимуть руйнівні наслідки для економіки країни-агресора. У майбутньому країни намагатимуться з'ясувати, як вони можуть подолати свою залежність від російських енергоресурсів, одночасно пом'якшуючи наслідки цього для своїх економік.

СПИСОК ДЖЕРЕЛ

1. Гальчинський Л.Ю., Веремко І.А. Факторний аналіз формування цін на світовому ринку нафти. *Економічний вісник НТУУ «КПІ»*. 2009. № 6. С. 421-425.
2. Когут О.І. Економічний аналіз монополізації світового ринку нафти: автореф. дис. на здоб. наук. ступеня ... 08.00.02 «Світове господарство і міжнародні економічні відносини». Львів: ЛНУ, 2015. 24 с.
3. Подолець Р.З., Енергетичне моделювання: іноземний досвід та напрями перспективних досліджень в Україні. *Економіко-математичні методи і моделі прогнозування*. URL: <http://dspace.nbuv.gov.ua/dspace/bitstream/handle/123456789/19804/09--Podolec.pdf?sequence=1>
4. Луцишин З.О., Дікареву О.І. Фінансові стратегії на світовому енергетичному ринку. *Світ фінансів*. 2009. № 3. С. 40-55.

5. Twin A. The world's 10 biggest oil exporters. Investopedia. URL: <https://www.investopedia.com/articles/company-insights/082316/worlds-top-10-oil-exporters.asp> (date of access: 29.04.2023).
6. OPEC. URL: https://www.opec.org/opec_web/en/index.htm (дата звернення: 01.05.2023).
7. Євросоюз заборонив нафтопродукти з РФ: як це вдарить по доходах Кремля та що буде з цінами в Україні? *Економічна правда*. URL: <https://www.epravda.com.ua/publications/2023/02/6/696758/> (дата звернення: 19.03.2023).
8. Liang A., Thomas D. Ukraine war: Oil prices fall back after cap on Russian crude kicks in. BBC News. URL: <https://www.bbc.com/news/business-63855030> (date of access: 19.03.2023).
9. Kolaczowski M. How does the war in Ukraine affect oil prices? *World Economic Forum*. URL: <https://www.weforum.org/agenda/2022/03/how-does-the-war-in-ukraine-affect-oil-prices/>.
10. Фінансування Європою війни Путіна: імпорт викопного палива з Росії за перші 100 днів після вторгнення. CREA. URL: https://energyandcleanair.org/wp/wp-content/uploads/2022/06/100днів_2.pdf (дата звернення: 01.05.2023).

REFERENCES

1. Halchynskiy L.Iu., Veremenko I.A. (2009). Faktornyj analiz formuvannja tsin na svitovomu rynku nafty. *Ekonomichnyi visnyk NTUU «KPI»*. № 6. S. 421-425.
2. Kohut O.I. (2015). Ekonomichnyi analiz monopolizatsii svitovoho rynku nafty: avtoref. dys. na zdob. nauk. stupenia ... 08.00.02 «Svitove hospodarstvo i mizhnarodni ekonomichni vidnosyny». Lviv: LNU. 24 s.
3. Podolets R.Z., Enerhetyчне modeliuвання: inozemnyi dosvid ta napriamy perspektivnykh doslidzhen v Ukraini. *Ekonomiko-matematychni metody i modeli prohnozuvannja*. URL: <http://dspace.nbuv.gov.ua/dspace/bitstream/handle/123456789/19804/09-Podolec.pdf?sequence=1>
4. Lutsyshyn Z.O., Dikarieviu O.I. (2009). Finansovi stratehii na svitovomu enerhetychnomu rynku. *Svit finansiv*. № 3. S. 40-55.
5. Twin A. The worlds 10 biggest oil exporters. Investopedia. URL: <https://www.investopedia.com/articles/company-insights/082316/worlds-top-10-oil-exporters.asp> (date of access: 29.04.2023).
6. OPEC. URL: https://www.opec.org/opec_web/en/index.htm.
7. Ievrosoiuz zaboronyv naftoprodukty z RF: yak tse vdaryt po dokhodakh Kremlia ta shcho bude z tsinamy v Ukraini? *Ekonomichna pravda*. URL: <https://www.epravda.com.ua/publications/2023/02/6/696758>.
8. Liang A., Thomas D. Ukraine war: Oil prices fall back after cap on Russian crude kicks in. BBC News. URL: <https://www.bbc.com/news/business-63855030>.
9. Kolaczowski M. How does the war in Ukraine affect oil prices? *World Economic Forum*. URL: <https://www.weforum.org/agenda/2022/03/how-does-the-war-in-ukraine-affect-oil-prices/>.
10. Finansuvannja Yevropoiu viiny Putina: import vykopnogo palyva z Rosii za pershi 100 dniv pislja vtornhennia. CREA. URL: https://energyandcleanair.org/wp/wp-content/uploads/2022/06/100dniv_2.pdf.